کار بزرگ «تمام نهج البلاغه»

سید مصطفی میرلوحی
عضو هیأت علمی دانشگاه امام صادق(ع)

ماه رجب المرجّب یکی از مهم‌ترین ماه‌های حرام و صاحب حرمت و قداست، در کنار اعمال و فضایلی که دارد انتساب به مولی امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام هم دارد به گونه‌ای که در روایات اهل البیت رجب را ماه امیرالمؤمنین، شعبان را ماه رسول‌الله صلی‌الله علیه‌وآله و کمال آن دو ماه را در شهرالله اکبر بزرگ‌ترین ماه خدا ماه مبارک رمضان دانسته‌اند.

کوپی در این فصل خودسازی و رشد و قرب از ماه ولایت علی علیه‌السلام شروع می‌کنیم و سپس بوی عطر نبوی صلی‌الله علیه‌وآله می‌گیریم تا با دو سال رجبی شعبانی (علوی + محمّدی) بتوانیم پرواز کنیم و به قول امام خمینی به ضیافت الرحمن هم مبارک رمضان باریابیم و در اوج عظمت ماه مبارک (لیلة القدر) به ادراک حقیقت شب قدر توفیق یابیم.

از راه‌هایی که در ماه رجب المرجّب برای علوی شدن (رجبی شدن) در اختیارمان هست انس با نهج‌البلاغه امام امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب علیه السلام است... خصوصاً امسال که رهبر حکیم و علوی‌مان جوان‌ها را سفارش به این بیشتر با معارف علوی (نهج‌البلاغه) فرموده‌اند.

فرصت ماه رجب بهانه‌ای شد که معرفی اجمالی داشته باشیم از کتاب گرانقدر «تمام نهج‌البلاغه» اثر عالم محقق و مجاهد حجت‌الاسلام والمسلمین استاد سیدصادق موسوی شیرازی.

برای درک عظمت و اهمیت کتاب مستطاب «تمام نهج‌البلاغه» استاد موسوی شیرازی باید اشاره‌ای کنیم به اصل کتاب ارجمند «نهج‌البلاغه» تألیف عالم پرآوازه شیعی شریف رضی رحمه‌الله که امروز کارشناسان را هزار سال پیش از این خطبه‌ها، نامه‌ها، حکمت‌ها و کلمات قصار امیرالمؤمنین علیه‌السلام جمع‌آوری فرموده است و سپس اشکالات و کمبودها و نقایص آن اثر فاخر و جهانی را بررسی کنیم تا دریابیم که استاد موسوی شیرازی در این ۲۸ سال تلاش مجدانه تحقیقی چه خدماتی به کتاب شریف «نهج‌البلاغه» داشته‌اند و چه ابعاد ناقصی آن را به زیور «تمام و کمال» آراسته است!

دشواری جمع‌آوری احادیث رسول‌الله و امیرالمؤمنین

سوگمندانه و دردآلوده باید به این حقیقت اعتراف کرد که تا پایان قرن اول اسلامی حتی جمع‌آوری و تدوین احادیث و روایات خود رسول‌الله صلی‌الله علیه‌وآله هم ممنوع بوده است! فرصت نیست به این مصیبت بزرگ جهان اسلام که تا اوایل قرن دوم هم ادامه یافته بپردازیم که چگونه دستگاه رسمی خلافت و حاکمیت بر سرزمین‌های اسلامی با بخشنامه رسمی معروف به «منع تدوین حدیث» جلوی ثبت و ضبط و تدوین آثار پیامبر اعظم صلی‌الله علیه‌وآله را گرفت! البته این قصه منع در جریان فرهنگی و تربیتی اهل البیت علیه‌السلام متبوع نبود و شاگردان ائمه اطهار علیهم‌السلام به توصیه و تعلیم آل محمد علیهم‌السلام محرمانه و مخفیانه از همان ابتدا شروع به نوشتن و تدوین احادیث و آثار کردند!

وقتی دستگاه حکومت و خلافت رسماً جلوی نشر احادیث رسول‌الله صلی‌الله علیه‌وآله را بگیرد (که به قول گرانقدر مجید ما بنقل عن الهوی ان هو الا وحی یوحی ولتبیین للناس ما نزل الیهم!) در حالی که حدیث خیر همتراز قرآن بل مبین و مفسّر قرآن کریم است! دیگر امکان نشر اثر و افاضات امیرالمؤمنین علیه‌السلام در چنان فضایی معلوم است! کسی که دهها سال حتی نام بردن از او ممنوع و کفر و فضائل‌شان مساوی با اعدام و حبس و زجر و تبعید شده خاندان ما بوده و حتی به دستور رسمی حکومت در تمام منابر و تریبون‌های رسمی نمازهای جمعه، نماز عید فطر، عید اضحی و... رسماً و علناً در خطبه‌های حکومتی در بیش از ۷۶ هزار مسجد و جامعه درجهان اسلام سبّ و لعن شده و دشنام داده می‌شده...!

در چنان اوضاع و احوالی، شخصیت ادیب، شاعر، فقیه، مفسر و محقق عالی‌مقامی به نام شریف رضی رحمه‌الله هزار سال پیش دامن همّت به کمر زده و گچین‌ها و گزیده‌های نهاب بلاغتی و فصاحتی را از میان هزاران بیان امیرالمؤمنین جمع‌آوری کرد. باید دست مریزاد گفت و عرضه داشت: لله ذره وعلیه اجره!

اما انبوه احادیث و کلمات امیرالمؤمنین علیه‌السلام که سید رضی رحمه‌الله با همه عظمتش اگر بخواهد به عنوان یک کتاب مرجع مستند برای همه خواص جهان اسلام و اقشار گوناگون فقهاء، مفسران، محدثان، متکلمان، مورخان و... و تودهای حقیقت‌طلب و تمام اقوام مختلف اسلامی... قابل استفاده، اتکا و استناد احکام و شرایع الهی و حجت بر همه اعصار و امصار باشد و از طعن و نیش و کنایه‌ها (مثل اینکه روایاتش سند ندارد یا اینکه معاذالله سید رضی آنها را جعل کرده و دیگر تشکیک‌ها و تخریب‌ها در امان باشد) نیاز به تمام و کمال‌هایی دارد که با افزودن آنها به کتاب «نهج‌البلاغه» آن را تبدیل به یک مرجع مستند بی‌نظیر برای جهان اسلام و بشریت کند.

نکته لطیف در هدف سید رضی

آن‌طور که از بیان خود شریف رضی به‌دست می‌آید، سید ابتدا قصد داشته کتابی در شرح زندگی و فضائل کل ائمه اطهار علیهم‌السلام بنویسد به نام «خصائص الائمه» در این کتاب از اولین امام یعنی امیرالمؤمنین علیه‌السلام شروع می‌کند مثل یک اهل ادب و شعری که مثلاً گونه‌ای از اشعار منتخب عرب یا فارس یا... را در مورد موضوع خاص گلچین می‌کند یا خطیب و روضه‌خوانی که گلچینی از بهترین اشعار روضه و رثای سیدالشهدا را در دفترچه شخصی خودش برای تأثیرگذاری بر مخاطبان در مجالس جمع‌آوری می‌کند و کاری نه به سند و منبع و مرجع دارد و نه ذکر کل قصیده و شعر و ادبیات کامل. سید هم از بهترین و کاهی کوتاه‌ترین متون که حاوی بلندترین معانی بوده گلچین کرده و قصدش نوشتن منابع حدیثی رسمی (که در شیعه و سنی با ذکر کلّ سلسله سند می‌نوشتند) نبوده، پس از آنکه مجموعه‌ای از لطیف و نغز از زندگی و کلمات امیر علیه السلام را آماده می‌کند؛ «فاستحسن جماعة من الاصدقاء...» جمعی از علما و دوستانش خیلی این کار را تحسین می‌کنند! و سید رضی از بقیه ائمه علیهم السلام منصرف شده و تمام وقتش را روی خطبه‌ها، نامه‌ها، مکتوبات، کلمات امیرالمؤمنین علیه‌السلام می‌گذارد.

لذا چه بسا اشکالاتی که به کار سید رضی داشته کردیم و خواهیم کرد به یک معنا یا وارد نباشد و اگر چهت نوع کاربری مورد نظر سید رضی رحمه‌الله) اما آنچا که روز به روز خوصاً در قرن اخیر در محافل شیعه و حتی سنی می‌رفت تمام جلسات نهج‌البلاغه به دامن بعضی التقاط‌ها و انحراف‌ها نیفتاده‌اند.

با استاد بزرگوار مرحوم آیت‌الله مهدوی کنی

آخرین نکته و خاطره‌ای که یاد کنم روزی است که جناب حجت‌الاسلام والمسلمین سید صادق موسوی شیرازی کتاب مستطاب و چهاق خود «تمام نهج البلاغه» را در دانشگاه امام صادق علیه‌السلام به حضرت آیت‌الله مهدوی کنی رحمه‌الله ابدا و معظم له تعداد ۸۵ نسخه کتاب را به «اعضای مجلس خبرگان رهبری» که ریاست آن را بر عهده داشتند از طرف مؤلف برگزار اهدا فرمودند.

این کتاب طی مراسم رسمی در سازمان ملل متحد به عنوان یک سند رسمی به دبیرکل سازمان ملل متحد و نشخصیت‌های بزرگ جهانی اعم از باب مسیحیت و دیگر اعاظم ادیان و ملل مختلف دنیا اهدا شده و جایگاه رفیعی دارد

نسخه‌ای از کتاب «تمام نهج‌البلاغه» در سازمان ملل متحد به عنوان یک «بان کی‌مون» دبیرکل وقت سازمان ملل متحد اهدا شده و جایگاه رفیعی دارد

*جرج دوبلیو، نهج‌البلاغه پژوه عجیبی است. با اینکه مسجی است اما در جلسه‌ای که سال‌ها پیش در دانشگاه امام صادق علیه السلام مفصلاً در خدمت‌شان بودم اظهار کرد بیستی از ۳۰۰ بار که نهج‌البلاغه امام علی علیه‌السلام را از ابتدا تا انتها با تأمل ودقت خوانده و تدبر کرده‌ام غیراز مراجعات گاه و بیگاه به برخی خطب و نامه‌ها و...

بازیابی معارف علوی

بررسی سی سال کاوش اسنادی برای گردآوری و تدوین تمام نهج‌البلاغه در گفت‌وگو با سید صادق موسوی

گفت‌وگو

گروه کتاب

اثر تحقیقی «تمام نهج‌البلاغه» که محصول سی سال تحقیق و کاوش اسنادی مستمر سید صادق موسوی است، تلاشی هدفمند برای رفع کاستی‌های نسخه مشهور «نهج‌البلاغه» به گردآوری شریف رضی به شمار می‌آید. ایده اصلی این پژوهش‌ها، متأثر از سخنرانی مقام معظم رهبری در کنگره بین‌المللی نهج‌البلاغه در سال‌های ابتدایی پیروزی انقلاب اسلامی است؛ ایشان تأکید کرده بودند در مطالعه نسخه گردآوری شده شریف رضی، به سبب موارد چون فقدان نام راویان، درک کاملی از کلام امیرالمؤمنین (ع) حاصل نمی‌شود. موسوی در این مسیر به بررسی بیش از هشتاد هزار جلد کتاب در کتابخانه‌های مختلف جهان می‌پردازد. او در این مجموعه که به زبان عربی منتشر شده، با اصلاح و رفع موارد متعدد درصدد ارائه اثری کامل و قابل عرضه در سطوح بین‌المللی برآمده است. این محقق و پژوهشگر در گفت‌وگوی پیش رو از مسیری می‌گوید که در کمتر دهه‌ها برای به سرانجام رساندن پروژه تحقیقاتی «تمام نهج‌البلاغه» پیموده؛ اثری که زمینه ترجمه و گسترش آن در سطح جهانی، با استقبال و تأیید مراجع عالی‌رتبه دینی فراهم شده است.

تمامُ نهج البلاغة

- المحقق: السید صادق موسوی
- الناشر: المحقق
- عدد الصفحات: ۱۵۵۱

ایده گردآوری و تدوین کتاب «تمام نهج‌البلاغه» چگونه شکل گرفت؟

موضوع نهج‌البلاغه از دیرباز مورد توجه جوامع شیعی، اسلامی و جهانی بوده است. حتی پژوهشگران مسیحی، وقتی قصد بیان مطلبی را درباره امام علی علیه‌السلام می‌دادند، آن را با تمرکز بر نهج‌البلاغه انجام می‌دادند. پس از پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی رضوان‌الله‌علیه، این توجه و اهتمام در ابعاد مختلف، گسترده و عمیق‌تر شد. از آنجا که زمینه فکری انقلاب، منطبق بر روش و دستورات حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) بود، انقلابیون و مردم بر ادامه این راه تأکید کردند. از آن‌سو شیعیان جهان با مشاهده ارزش‌های دینی به‌روز شده توسط انقلاب اسلامی ایران، خواهان آشنایی بیشتر با نهج‌البلاغه شدند.

برای مسلمانان غیرشیعی نیز پیروزی انقلاب متکی بر فرمایشات امیرالمؤمنین(ع)، مورد توجه بود. چراکه مردم بدا دست خالی و بدون هیچ حامی رژیم «هتشاهی را سرنگون کردند. دشمنان تسنیع و اسلام نیز درصدد فهم چونگی پیروزی یک ملت به پشتوانه‌ای اعتقادی برآمدند. این مقدمه مختصری است در چرایی اهمیت و جایگاه نهج‌البلاغه.

اما ایده آغاز پروژه عظیمی که به انتشار کتاب «تمام نهج‌البلاغه» منتهی شد، به برپایی اولین کنگره بین‌المللی نهج‌البلاغه در سال ۱۳۶۳ به میزبانی حسینیه ارشاد برمی‌گردد. در آن کنگره، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای درخصوص اهمیت نهج‌البلاغه و ضرورت انجام تحقیقاتی جامع، سخنرانی فرمودند. سخنان ایشان متکی بر سه محور مهم بود: اول آنکه نهج‌البلاغه شریف رضی، شامل یک گزیده است و آن مرحوم، نهج‌البلاغه را با تقطیع‌های مختلفی گزاوری کرده که متن پیوسته‌ای را مقابل خواننده نمی‌گذارد. به فرموده ایشان، حدسا برای کلمل حقنعا تقطیع معنایی نیز به نسبت دلیل دارد و برای شناخت حقیقت مقصود حدیث باید متن کامل دستیابی پیدا کنیم. نکته دومی که به آن تأکید کردند، مسأله مرسل بودن روایات است.

تجلیل فوق‌العاده آیت‌الله جوادی آملی

در جلسه در محضر ایشان تعابیری در فوائد و برکات کتاب شریف «تمام نهج‌البلاغه» فرمودند که برای اطلاع از آنها باید به سایت معظم له رجوع کرد. مضمون یکی از افادات این مرجع محقق این بود که بسیاری از ابهام‌ها، برداشت‌های ناصواب، کج‌تابی‌ها و... که به خاطر در دسترس نبودن پیش و پس بیانات امام علی علیه‌السلام در طول تاریخ ایجاد شده با این تحقیق ارزشمند مؤلف اثرگران سنگ «تمام نهج‌البلاغه» برطرف می‌شود. حتی ایشان به طلاب و فضلا و محققین می‌فرمودند: کاش «تمام نهج‌البلاغه» را در تمام حجره‌ها و کتابخانه و کلاس‌های درسشان جایگزین «نهج‌البلاغه» کنید که از همه آن اشکالات برکنار بمانید... چه تفسیرهای ناصواب و غلط‌هایی که به خاطر ناقص خواندن کلمات مولی در طول سال‌های گذشته حادث شده و چه گروه‌هایی به نام «نهج‌البلاغه» به دامن بعضی التقاط‌ها و انحراف‌ها نیفتاده‌اند.

از راهنمایی فقها و اساتید علوم دینی نیز بهره‌مند شدید؟

در بهره‌مندی از رهنمودهای دو تن از علمای تحقیقی بسیار ساعدتمند بودم، فقهایی که در زمینه‌های مرتبط با امیرالمؤمنین (ع) کارکشته و صاحب‌نظر بودند: مرحوم شیخ باقر محمودی، صاحب کتاب «نهج السعادة فی مستدرک نهج‌البلاغه» و دیگری مرحوم سید عبدالزهراء الحسینی الخطیب، مؤلف کتاب «مصادر نهج‌البلاغه و اسانیده». آقای محمودی در بیروت و آقای خطیب در دمشق سکونت داشتند و رفت‌وآمد به محضر هردو بزرگوار برای من میسر بود. با وجود بهره‌مندی از تجربیات این اساتید، به مرور با واقعیتی تلخ درخصوص مظلومیت حضرت امیرالمؤمنین (ع) روبه‌رو شدم. برای یافتن کلام حضرت دشواری فراوانی وجود داشت جراکه در تحریرات برای حذف کلام امام علی (ع) کوشش فراوانی صورت گرفته است. از برخی راویان، توریه (در اصلاح امروزی به معنای دور زدن) می‌کردند و کلام و روایات حضرت امیرالمؤمنین (ع) را به اسمایی مختلفی مستسب می‌کردند. با از تجربیات این اساتید، به مرور با واقعیتی تلخ دوشواری‌ها بحث جوز منابع هم در میان بود، گاهی منابعی که با سخنی زیادی به آنها دست یافتیم، کافی بود بایستم تا پخ بزنم.

در هندوستان، مسئول یکی از کتابخانه‌ها با فردی که میهمانش بودم، اختلاف جدی داشت. رئیس کتابخانه از سرلطف وسیله نقلیه‌ای برای بازگشت من به محل سکونتم اجاره می‌کرد، به ناچار باید آدرسی اشتباهی می‌دادم! و چند مرتبه مسیر عوض می‌کردم تا نفهمد ساکن کدام خانه‌ام. بیشتر از دو هفته هر روز این کار را تکرار کردم. برای مراجعه به برخی کتابخانه‌ها با یک بازه زمانی محدود داشتم، آنقدر که در سفرهای خارجی بی‌وقفه در کتابخانه می‌ماندم، حتی فرصتی برای غذاخوردن پیدا نمی‌کردم. در پژوهش‌های داخلی، انجام این کار برای افراد بسیاری قابل پذیرش نبود و همراهی نمی‌کردند، تبلیغات‌شان این بود که با وجود نهج‌البلاغه شریف رضی به تحقیقات دوباره نیاز نیست. به تسدی انتقاد می‌کردند که فون‌هایت نهج‌البلاغه شریف رضی در ۲۰ سال پیش منتشر شده، تعداد منابع مورد استفاده به ۷۷۰ منبع رسید. این مجموعه عنوان برگزیده کتاب سال جوزه علمیه قم را از آن خود ساخت. علما تأکید کردند، از این ۵ مجلد تنها این تحقیق می‌توانند بهره ببرند چراکه در برخی بخش‌ها فقط بیست صفحه باورقی استاد آمده بود. در نتیجه نسخه نهایی به عنوان «النسخة المرجع» یا نسخه پایه آماده و منتشر شد. تعداد منابع در چاپ آخر به ۱۲۰۰ منبع رسید. از چاپ تکمیلی آخر یک نسخه به حرم امیرالمؤمنین (ع) در نجف اشرف و نسخه دیگری به محراب حضرت علی (ع) در مسجد کوفه اهدا کردیم. برای اولین مرتبه در تاریخ جهان شیعه، کتاب حضرت به دبیرکل ملل متحد، آقای بان کی‌مون تقدیم شد. آقای بان کی‌مون هدیه را به استاد شاوه و در مقابله با متن شریف رضی، به صحت و سقم آن بسیار پی برد.

بنابر نقل قولی که از شما خوانده‌ام، به این منظور به کشورهای مختلف سفر کرده و از منابع ۱۰ کتابخانه جهان بهره گرفته‌اید؛ در این سفرها با شگفت‌هایی در دسترسی به منابع روبه‌رو شدید؟

منابع کتابخانه‌ای بی‌شماری را بررسی کردم، از کتابخانه‌های گرگوآمریکا گرفته تا مک‌گیل کانادا و کتابخانه آستانه مرغنی شیرقم. طی سه دهه به نقاط مختلفی از جهان سفر کردم، آنقدر زیاد که بهتر است به یک کدام کشورها نرفتم! سفرهایی بسیار پرطرف و مشکی بود که هیچ شخصی، حمایت هیچ حامزامن و ارگانی را نداشتم. گاهی باید به همان ریشه رجوع کرد و از طریق حدرآباد هند می‌رفتم که با کذر سال‌ها از فوت صاحبش، جایگزینی برای او نیامده و منابع در وضعیت نامناسبی پخش زمین شده بودند! باید میان انبوهی از کتاب‌های خاک گرفته می‌گشتم تا شاید اینجا ضبعی درخور دست پیدا کنم. از سوی دیگر هر کتابخانه‌ای قوانین خاص خود را داشت، در برخی کتابخانه‌ها چون کتابخانه کیمبرج، محققان در میان قفسه‌ها جست‌وجو می‌کردم که امتیاز خوبی برای آنها محسوب می‌شد. در برخی کتابخانه‌ها اجازه خروج منابع را نمی‌دادند، این مسأله کمک محققی زمان محدودی برای حضور در آن کشورها داشتم، چالش برانگیز بود. دسترسی به کتابخانه‌های خارجی، در مواردی منوط به ارائه درخواستی بود که نتیجه بررسی آن حداقل دو ماه بعد اعلام می‌شد. به اینها برخی تفاوت‌های جغرافیایی هم اضافه می‌شد، سفرم به مونترال کانادا در فصل زمستان و دمای کمتر از بیست درجه زیر صفر بود. من که از متروتا کتابخانه را پیاده می‌رفتم، در مسیر حتی یک لحظه هم نمی‌ایستادم، کافی بود بایستم تا یخ بزنم.

در پهنه‌ای که از مشرق تا غرب کشورها، با فردی که میهمانش بودم، اختلاف جدی داشت. رئیس کتابخانه از سرلطف وسیله نقلیه‌ای برای بازگشت من به محل سکونتم اجاره می‌کرد، به ناچار باید آدرسی اشتباهی می‌دادم! و چند مرتبه مسیر عوض می‌کردم تا نفهمد ساکن کدام خانه‌ام. بیشتر از دو هفته هر روز این کار را تکرار کردم. برای مراجعه به برخی کتابخانه‌ها با یک بازه زمانی محدود داشتم، آنقدر که در سفرهای خارجی بی‌وقفه در کتابخانه می‌ماندم، حتی فرصتی برای غذاخوردن پیدا نمی‌کردم. در پژوهش‌های داخلی، انجام این کار برای افراد بسیاری قابل پذیرش نبود و همراهی نمی‌کردند، تبلیغات‌شان این بود که با وجود نهج‌البلاغه شریف رضی به تحقیقات دوباره نیاز نیست. به تسدی انتقاد می‌کردند که فون‌هایت نهج‌البلاغه شریف رضی در ۲۰ سال پیش منتشر شده، تعداد منابع مورد استفاده به ۷۷۰ منبع رسید. این مجموعه عنوان برگزیده کتاب سال جوزه علمیه قم را از آن خود ساخت. علما تأکید کردند، از این ۵ مجلد تنها این تحقیق می‌توانند بهره ببرند چراکه در برخی بخش‌ها فقط بیست صفحه باورقی استاد آمده بود. در نتیجه نسخه نهایی به عنوان «النسخة المرجع» یا نسخه پایه آماده و منتشر شد. تعداد منابع در چاپ آخر به ۱۲۰۰ منبع رسید. از چاپ تکمیلی آخر یک نسخه به حرم امیرالمؤمنین (ع) در نجف اشرف و نسخه دیگری به محراب حضرت علی (ع) در مسجد کوفه اهدا کردیم. برای اولین مرتبه در تاریخ جهان شیعه، کتاب حضرت به دبیرکل ملل متحد، آقای بان کی‌مون تقدیم شد. آقای بان کی‌مون هدیه را به استاد شاوه و در مقابله با متن شریف رضی، به صحت و سقم آن بسیار پی برد.

انتشار «تمام نهج‌البلاغه» چه بازتابی میان مراجع ایران و عراق داشت؟

ازسوی علما و مراجع ایرانی و عراقی با بیشترین استقبال و پشتیبانی روبه‌رو شد که در رأس آن‌ها می‌توان به آیت‌الله جوادی آملی است. هرگز کمال نمی‌کرد شریف گاز عظیمی باشد و کذر سه دهه تحقیق مستمر را طلب کند! اگر از ابتدا درباره دشواری‌های این مسیر می‌دانستم جرأت آغازش را پیدا نمی‌کردم. زمانی که برای تحقق آن درنظر داشتم نهایتاً یک سال بود!

کار این پروژه تحقیقاتی را از چه سالی آغاز کردید؟

من از حول‌وحوش سال ۱۹۷۰ میلادی (۵۵ سال قبل/ ۱۳۴۹ شمسی) سکان لنبان بودم و بعد هم در جریان انقلاب اسلامی حضور داشتم. با پیروزی انقلاب عهده‌دار مسئولیت‌های مختلفی چون «هماهنگی تبلیغات اسلامی در خاورمیانه» در خارج کشور شدم. مشغولیت زیادی داشتم، کشورهای منطقه و لبنان هم شرایط خاصی داشتند. از جمله می‌توان به جنگ‌های داخلی لبنان و توطئه‌های غربی علیه انقلاب اسلامی اشاره کرد. این روند و مسئولیت‌های کاری بی‌درپی پیدا می‌کردم چیزی برای ارائه نداشتند. با وجود چنین تحقیقات و سفرهای دشواری، مجموعه هشت جلدی «تمام نهج‌البلاغه» با استفاده از ۱۳۰ عنوان منبع منتشر شده است. هرگز کمال نمی‌کرد چنین کار عظیمی باشد و کذر سه دهه تحقیق مستمر را طلب کند! اگر از ابتدا درباره دشواری‌های این مسیر می‌دانستم جرأت آغازش را پیدا نمی‌کردم. زمانی که برای تحقق آن درنظر داشتم نهایتاً یک سال بود!

مهم‌ترین وجه تمایز «تمام نهج‌البلاغه» با شریف رضی گردآوری کرده یا موارد دیگری را هم برای آن برمی‌شمارید؟

«تمام نهج‌البلاغه» بر اساس ترتیب موضوعی تنظیم شده است. در اینجا به غیر از تقطیعات، بحث اصلاح چینش شریف رضی هم مطرح است. اگر به «نهج‌البلاغه» شریف رضی مراجعه کنید، خواهید دید که خطبه وسط کلام و کلام در میان خطبه است. از طرفی گاه دو روایت از یک متن ارائه شده، سرهم نیستند و با فاصله قرار گرفته‌اند. تقطیع شده‌های شریف رضی براساس ترتیب موضوعی، منتشر شده‌اند. مسأله دیگری که در «تمام نهج‌البلاغه» تغییر کرده، رعایت ترتیب تاریخی است. حضرت امیرالمؤمنین(ع) در زمان‌ها و شرایط متفاوتی سخن گفته‌اند. بحث آنکه مخاطب در چه شرایطی بوده و حضرت چه مقصودی داشته‌اند نیز بسیار مهم است.

> «تمام نهج‌البلاغه» شریف رضی، تقدم و تأخر خطبه‌ها و نامه‌ها در حضرت علی (ع) را رعایت کرده‌اند؟

بله، چراکه رعایت ترتیب تاریخی و موضوعی، نقش بسیار مهمی در فهم درست سخنان امام دارد. دیگر آنکه برخلاف کار شریف رضی، کلام، خطبه‌ها، وصایای شفاهی و ادعیه هریک جداگانه کار شده‌اند، درباره مکتوبات نیز این مسأله رعایت شده است. این تقسیم‌بندی‌ها، مسأله رعایت شده است. این تقسیم‌بندی‌ها، به دسترسی سهل‌تر اهل تحقیق کمک فراوانی می‌کند. در نهج‌البلاغه شریف رضی، برنا نیاپشی ضعیف و در حد دو سه ادعیه هم گزارشی از حضرت جهان شنوده شده تا مظلومیت حضرت جهان شود و در نتیجه برخی ادعیه‌ها پرواز بلاغتی امیرالمؤمنین (ع) به «تمام نهج‌البلاغه» اضافه شده‌اند. نکته مهم دیگر، توجه به مسأله غدیر و معرفی امیرالمؤمنین(ع) به جانشینی پیامبر اکرم(ص) است. در «نهج البلاغه» شریف رضی گلستنی‌هایی که دراین زمینه وجود دارد که مخالفان به بهانه‌ای سه شیعیان از این می‌گفتند که «اگر نهج‌البلاغه را در جایگاهی بعد از قرآن‌کریم می‌دانید، چرا در نهج‌البلاغه اثری از مسأله غدیر نیست؟» شریف رضی در «نهج‌البلاغه» اطلاعات تاریخی کافی نیاورده که این بخش هم تکمیل شده است.

> در روند تحقیقات‌تان، به بررسی اسناد مورد استفاده در شریف رضی هم پرداختید؟

بله، و در رابطه با شریف رضی بین این همه سروری سخن می‌گفتم که اراده اثر خوب تنها به شانزده صفحه اشاره کرده است؛ شریف رضی که برخی مشاوران از متن موجود در «نهج‌البلاغه» هم هستند. البته خود شریف رضی نیز در مقدمه آن کتاب «بسیاری از مسائلم ضروری را در اختیار ندارم، بنابراین به در بوتسکو واحد مشروحه» را به انگلای ۲۹ منبع نوشتم. انتشار این کتاب در بیروت، بازتاب بسیاری در جامعه علمی پیدا کرد. برای اولین مرتبه، متن شریف رضی تغییر نهمد ساکن کدام خانه‌ام. بیشتر از دو هفته هر روز این کار را تکرار کردم. برای مراجعه به برخی کتابخانه‌ها با یک بازه زمانی محدود داشتم، آنقدر که در سفرهای خارجی بی‌وقفه در کتابخانه می‌ماندم، حتی فرصتی برای غذاخوردن پیدا نمی‌کردم. در پژوهش‌های داخلی، انجام این کار برای افراد بسیاری قابل پذیرش نبود و همراهی نمی‌کردند، تبلیغات‌شان این بود که با وجود نهج‌البلاغه شریف رضی به تحقیقات دوباره نیاز نیست. به تسدی انتقاد می‌کردند که فون‌هایت نهج‌البلاغه شریف رضی در ۲۰ سال پیش منتشر شده، تعداد منابع مورد استفاده به ۷۷۰ منبع رسید. این مجموعه عنوان برگزیده کتاب سال جوزه علمیه قم را از آن خود ساخت. علما تأکید کردند، از این ۵ مجلد تنها این تحقیق می‌توانند بهره ببرند چراکه در برخی بخش‌ها فقط بیست صفحه باورقی استاد آمده بود. در نتیجه نسخه نهایی به عنوان «النسخة المرجع» یا نسخه پایه آماده و منتشر شد. تعداد منابع در چاپ آخر به ۱۲۰۰ منبع رسید. از چاپ تکمیلی آخر یک نسخه به حرم امیرالمؤمنین(ع) در نجف اشرف و نسخه دیگری به محراب حضرت علی (ع) در مسجد کوفه اهدا کردیم. برای اولین مرتبه در تاریخ جهان شیعه، کتاب حضرت به دبیرکل ملل متحد، آقای بان کی‌مون تقدیم شد. آقای بان کی‌مون هدیه را به استاد شاوه و در مقابله با متن شریف رضی، به صحت و سقم آن بسیار پی برد.

> در نهج‌البلاغه، گزیده‌های شریف رضی، اغلب بدون ذکر منبع و اسم راوی هستند. فقدان ریشه رجالی روایات و اسناد برای هردو گروه عاشقان امیرالمؤمنین(ع) و پژوهشگران مشکل‌ساز است. از طرفی دستاوزی به دست مخالفان می‌دهد تا حقانیت و حجیت به انتصاب پیامبر اکرم(ص) تشکیک ایجاد کنند

اهتمام ویژه و اقدام سترگ

مرتضی جوادی‌آملی
استاد حوزه

نام آشنای علی(ع) بعد از نام جهانی محمد(ص) در سراسر جهان اسلام شناخته و شهرت و آوازه آن حضرت در گوش و جان آحاد جامعه اسلامی از صدر اسلام تا همیشه تاریخ طنین‌انداز است، او که با آغازین صحنه‌های وحی همساز و با رسول خدا(ص) در اولین تجلیات وحی حاضر داشت «إِنَّكَ تَسْمَعُ مَا أَسْمَعُ، وَتَرَى مَا أَرَى»، و در حساس‌ترین فرازهای تاریخ اسلام نقش‌آفرین و حمایه‌ساز بود، با آن حضرت که برادر وصی و وزیر او نا هنگام رحلت و کوچ حضرت رسول اکرم(ص) همراه و همگام بود، با داشتن سهم و نقش بی‌بدیل، جایگاه بلندمرتبه‌ای داشت که همواره رسول مکرم(ص) در تمام صحنه‌ها موفقیت اسلام و مسلمین را در گرو همراهی و پیشگامی او اظهار و اعلام می‌داشت. در این نوشتار کوتاه بنا نیست تا شخصیت ممتاز و بی‌مانند علی بن‌ابی‌طالب امیرمؤمنان(ع) به رشته تحریر درآید، بلکه سخن در باب کتابی است که به نام او به نگارش درآمده و بیانات، خطب، نوشته‌ها و مکاتبات و نیز سخنان کوتاه و حکیمانه او به قلم نشانده و تقریر شده و به نام «نهج‌البلاغه» شهرت یافته است.

بدون تردید این مجموعه به صورت کتاب مدون و یکپارچه از آن حضرت تحریر نشده، بلکه در مقاطع مختلف و به مناسبت‌های گوناگون گفته‌ها و نوشته‌ها جمع‌آوری شده و توسط یکی از بزرگ‌ترین دانشمندان و عالمان علوم وحیانی به نام سید رضی(ره) (۴۰۶-۳۵۹ ق) در مدت هجده سال (۴۰۰-۳۸۲ ق) مدون شد.

این مجموعه به نام «نهج‌البلاغه» در سه قسم طبقه‌بندی شده: دسته اول، خطبه‌ها و سخنان حضرت علی(ع) که جمعاً ۲۴۱ مورد است. دسته دوم، نامه‌ها و نگارش‌یافته‌های آن حضرت که شامل ۶۳ نامه و ۱۲ وصیت و سفارش و ۴ فرمان یک دعا و یک عهدنامه که مجموعاً ۷۹ مورد است و دسته سوم، نصایح، مواضع و کلمات حکیمانه‌ای است که جمع آنان ۴۸۰ مورد است. ذکاوت، تیزبینی و بصیرت این عالم فرزانه در گردآوری و تدوین این کتاب، قابل‌ذکر و بی‌مانند است. اولاً نام این کتاب را به گونه‌ای انتخاب کرد که برای هیچ شخصی و هیچ جریان حاکمیتی در دوران سخت و شکننده تشیع حساسیت برانگیز نباشد. این کتاب از شخصیتی سخن می‌گوید و کلام شخصی را می‌نگارد که بعد از رسول‌الله(ص) از سوی پروردگار عالم، خلیفه و جانشین آن حضرت معرفی شده و در غدیرخم به امیری و فرماندهی جهان اسلام منصوب و با تأسف شدید بعد از رحلت پیامبر(ص) مقام، موقعیت و منصب او غصب شده و عداوت‌ها و دشمنی‌های اموی، مروانیان و عباسیان همه و همه با نام و شخصیت اوست. این عالم ربانی یعنی سید رضی(ره) با انتخاب نام «نهج‌البلاغه»، این کتاب را در قالب یک کتاب ادبی و علمی معرفی کرده و همگان را با پوشش بلاغت و ادب با شخصیت حضرت مولا آشنا و عظمت، خلوص و جایگاه وجودی او را به همگان معرفی کرد و این فضائلت بی‌نظیر که با پوشش علم و ادب توانست در جهان اسلام این شخصیت بی‌بدیل را صحنه‌ه درآورد و با وجود همه دشمنی‌ها و فراموش شدن‌ها از مجعویت و مظلومیت به درآورده و سوابق درخشان و تابناک او را در همه ابعاد حیات اعم از فردی، اجتماعی، سیاسی، معنوی و نظائر آن هویدا و آشکار ساز. چه عنوانی می‌توانست به این زیبایی همه شخصیت‌ها و عالمان و فرزانگان را به دنبال خود درآورد و اغیار و بیگانگان را نیز از آن منصرف کند؟

ثانیاً در این کتاب سعی شده که مواردی اختلاف و جریان تشیع به صورت خاص دامن زده نشود و آنچه در جهت غصب خلافت و ۲۵ سال خانه‌نشینی و نظایر آن بوده تصریحی نداشته و صرفاً به عنوان یک شخصیت علمی-ادبی و صاحب یک هویت استثنایی و مستقل و ممتاز از همه انسان‌ها با چنین دیده‌گاه بلند و رفیعی شانه‌اده شده. ثالثاً نه شئون اتواری که در دوران رسالت از آغاز تا انجام صورت پذیرفته و آیات الهی در شأن او و کلمات پیامبر(ص) در مقام او بیان نشده تا بتوان مثلاً به مقام رسیده و حاکمان خاصب رانسبت به این کتاب و بیرون علی بن ابی‌طالب(ع) بشوراند و لذا در طول تاریخ به رغم دشمنی‌های که با آن حضرت وجود داشت کتاب از صفحه تاریخ حذف و منتشر نش